

Examining the Role of the Muslim Brotherhood in the Libyan Civil War (After the Revolution 2011 to 2024)

mohammadjavad mousanejad^{1*}, mahsa Habib²

1. Phd Assistant Professor, Department of Political Science, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran

2. Master's degree from Imam Khomeini International University

Abstract

The political and social upheavals and mass protests in North African countries, beginning in Tunisia and rapidly spreading to neighboring nations, triggered significant political changes in Libya. Although these civil protests led to the fall of Muammar Gaddafi's regime in 2011, the subsequent period was marked by political chaos and armed conflict. During this tumultuous time, the Muslim Brotherhood emerged as a pivotal actor in Libyan politics and society. In the post-Gaddafi era, the Brotherhood, hindered by the absence of a strong centralized national authority and supported externally-particularly by Qatar and Turkey-expanded its political influence through the establishment of the Justice and Construction Party. The group openly supported the Government of National Accord (GNA) during the second phase of conflict in 2014, with military backing from Turkey. Conversely, the Libyan National Army (LNA), led by Khalifa Haftar and backed by countries opposing the Brotherhood, such as the UAE, Egypt, and Saudi Arabia, targeted the group with political and military operations. The primary question guiding this research is: What role did the Muslim Brotherhood play in pursuing its objectives during the post-Gaddafi crisis in Libya? To address this, we will examine the history of the Muslim Brotherhood in Libya and analyze its actions during different phases of Libyan political development.

* Corresponding Author:

mousanejad@soc.ikiu.ac.ir

Copyright© 2025, the Authors | Publishing Rights, ASPI. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons Attribution- NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-NonCommercial terms

Introduction

Libya has faced numerous economic and social challenges in recent decades, including high unemployment, widespread corruption, economic inequalities, and political instability—all of which have intensified public discontent. Popular uprisings and revolutions driven by oppressed populations typically originate from a specific point and follow an upward trajectory, culminating in the overthrow of governing regimes. Dictatorial regimes, through measures such as repression, political suppression, social and cultural divisions, and suffocation, often incite popular revolts in pursuit of justice and freedom (Mousavi, 1392: 22). The Libyan uprising against Muammar Gaddafi exemplifies this phenomenon. Among the critical factors motivating the Libyan people to seek justice and oppose tyranny is the influence of foreign groups with divergent interests involved in the uprising, notably the Muslim Brotherhood. As an ideological Islamic movement originating in Egypt in the 1920s, the Muslim Brotherhood expanded its influence across many Islamic countries over the decades. In Libya, the movement was severely suppressed under Gaddafi's rule; however, the fall of his regime in 2011 and the subsequent transitional period provided new space for its activities. Driven by its religious ideology, the promotion of Islamic principles, and aspirations for social and political reform—often supported by foreign countries pursuing their own interests—the Muslim Brotherhood played a significant role in the success of the popular uprising against Gaddafi. Throughout the Libyan Civil War (2011-2024), they pursued multiple objectives that centered on establishing ideological, political, and social influence in a nation destabilized after Gaddafi's downfall. These objectives included gaining political power, countering secular and militarist movements, and strengthening regional influence—all of which will be elaborated upon further. Turkey, as the main supporter of the Muslim Brotherhood in Libya, has played a vital role in shaping the Libyan crisis. By backing the Tripoli-based Government of National Accord (GNA), recognized by the United Nations, Turkey became a significant actor in Libya's political and military landscape. In 2019, Turkey signed military and maritime agreements with the GNA and provided substantial support in repelling attacks by Khalifa Haftar's Libyan National Army (LNA), including deploying military equipment, drones, and advisors. Turkey's involvement is motivated by regional ambitions, including strengthening its influence, securing economic and energy interests in the Mediterranean, and countering rivals such as the United Arab Emirates, Egypt, and Russia. This intervention not only shifted the balance of power in Libya but also increased the complexity of the ongoing crisis. This article aims to answer the questions: What were the goals and actions of the Muslim Brotherhood as a religious-political organization during the post-Gaddafi civil conflict? And what

impact did the group have on Libya's domestic politics? To do so, we will first review the group's history, ideological principles, and intellectual foundations. Then, employing a descriptive-analytical approach, we will examine the role and influence of the Muslim Brotherhood on Libya's political and social developments following Gaddafi's fall. Here is a refined and cohesive version of your research methodology, results, and conclusion sections:

Research Methodology

This article employs a descriptive-analytical approach. Initially, information regarding the history, ideological foundations, and objectives of the Muslim Brotherhood is collected through library and documentary sources. Following this, the gathered data is analyzed to examine the group's role and influence on Libya's political and social developments after Gaddafi's fall. The research emphasizes analyzing the content and sequence of events and political actions within the context of the Libyan civil war. This approach aims to elucidate the cause-and-effect relationships between the presence of the Muslim Brotherhood and changes within Libya's political landscape.

Results and Discussion

In the aftermath of interventions by external powers and internal vulnerabilities, Libya evolved into a battleground of competing forces. This environment provided fertile ground for the rise of proxy groups and organizations with Islamic ideologies, such as the Muslim Brotherhood, to exert influence and pursue their agendas. The proliferation of such groups was fueled by the country's weakened state and the complex regional dynamics, positioning the Brotherhood as a notable player in the ongoing conflict.

Conclusion

The role of the Muslim Brotherhood in Libya following the fall of Gaddafi reflects the intricate political, social, and regional complexities of the country. Despite its ideological roots and backing from countries like Turkey and Qatar, the group has struggled to establish a stable and comprehensive position within the national power structure. The primary challenges have included the lack of a cohesive national consensus, the difficulty in overcoming tribal and ideological divisions, and external international pressures. Nevertheless, the Muslim Brotherhood remains a significant part of Libya's political landscape, with its future contingent upon its capacity to adapt, rebuild public trust, and forge strategic coalitions with other political forces.

شوریه‌شگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

بررسی نقش اخوان المسلمین در جنگ داخلی لیبی (پس از انقلاب ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۴)

محمد جواد موسی نژاد^{۱*}، مهسا حبیبی^۲

۱. استادیار گروه علوم سیاسی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی قزوین، قزوین، ایران

۲. کارشناس ارشد روابط بین‌الملل، دانشگاه امام خمینی قزوین، قزوین، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۲/۱۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۹/۲۶

چکیده

تحولات سیاسی و اجتماعی و اعتراضات مردم در کشورهای شمال آفریقا که از تونس آغاز شد و بلافاصله به کشورهای همسایه سرایت کرد، در لیبی نیز موجب تحولات شتابان در حوزه سیاسی شد. این اعتراضات مدنی اگرچه به سقوط حکومت معمر قذافی منجر شد، اما به همان ختم نشد و پس از سقوط معمر قذافی در سال ۲۰۱۱، این کشور وارد دوره‌ای از آشوب سیاسی و درگیری‌های مسلحانه شد. در این میان، اخوان المسلمین به عنوان یکی از بازیگران کلیدی در سیاست و جامعه لیبی ظاهر شد. در دوران پساقذافی، اخوان المسلمین از یک سو به خاطر فقدان قدرت ملی متمرکز و از سوی دیگر، کسب حمایت‌های خارجی، به خصوص دولت‌های قطر و ترکیه، بهره‌برداری کرد و نفوذ سیاسی خود را با تأسیس حزب عدالت و سازندگی گسترش داد. اخوان المسلمین با حمایت‌های نظامی ترکیه از این گروه در موج دوم درگیری‌هایی که در سال ۲۰۱۴ اتفاق افتاد به طور علنی از دولت وفاق ملی حمایت کرد. در مقابل، ارتش ملی لیبی به رهبری خلیفه حفتر، با پشتیبانی کشورهای مخالف اخوان مانند امارات، مصر و عربستان، این گروه را هدف حملات

سیاسی و نظامی قرار داد. سؤال اصلی پژوهش این است که آیا اخوان المسلمین در رسیدن به اهداف خود در دوره بحران پساقذافی لیبی چه عملکردی داشته است؟ برای پاسخ به این پرسش درصدد بررسی پیشینه اخوان المسلمین در لیبی و اقدامات آن در دوره‌های مختلف حکام لیبی برخوایم آمد که با توجه به اقدامات سیاسی و نظامی خود و با داشتن حمایت کشور ترکیه در سال‌های اخیر و به‌خصوص پس از توافق آتش‌بس ۲۰۲۰، نفوذ اخوان المسلمین در لیبی کاهش یافته است. کاهش حمایت‌های خارجی، تغییرات در محیط سیاسی لیبی، و انتقادات داخلی از رویکردهای ایدئولوژیک این گروه، باعث شده تا اخوان به‌عنوان یک نیروی تأثیرگذار اما محدود باقی بماند. در این پژوهش، روش گردآوری مطالب به صورت استفاده از منابع مکتوب اعم از کتب، مقالات، اسناد و داده‌های اینترنتی است.

واژه‌های کلیدی: اخوان المسلمین، جنگ داخلی، لیبی، ترکیه، قذافی.

مقدمه

کشور لیبی در دهه‌های گذشته با مشکلات اقتصادی و اجتماعی زیادی مواجه بوده است. بیکاری بالا، فساد گسترده و نابرابری‌های اقتصادی در کنار بی‌ثباتی‌های سیاسی موجب تشدید نارضایتی‌های عمومی شد. خیزش‌های عمومی و انقلابی مردم ستم‌دیده از یک نقطه مشخصی شکل می‌گیرند و طی روندی به مانند نمودارهای صعودی، سیر خود را تا نقطه اوج یعنی سرنگونی حکومت ادامه می‌دهند. حکومت‌های دیکتاتوری با ایجاد خفقان‌ها، سرکوب‌ها، ایجاد شکاف‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و... باعث خیزش‌های مردمی در جهت رسیدن به عدالت و آزادی می‌شوند (Mousavi, 2013: 22). خیزش مردم لیبی علیه حکومت معمر قذافی نمونه بارزی از این مسئله است. در بین مشکلاتی که برای مردم لیبی حائز اهمیت بود و آن‌ها را به سمت عدالت‌طلبی و استبدادستیزی سوق می‌داد، نقش گروه‌های خارجی‌هایی که با منافع مختلف دخیل در این خیزش بودند نیز جالب توجه است که می‌توان به نقش اخوان المسلمین^۱ اشاره کرد. اخوان المسلمین به‌عنوان یک

1. Muslim Brotherhood

جنبش اسلامی با اهداف ایدئولوژیک، از زمان شکل‌گیری در مصر در دهه ۱۹۲۰ میلادی، تأثیرات خود را به بسیاری از کشورهای اسلامی گسترش داده است. در لیبی، این جنبش در دوره معمر قذافی به شدت تحت فشار قرار داشت، اما سقوط رژیم قذافی در سال ۲۰۱۱ و آغاز دوران انتقالی، فضای جدیدی برای فعالیت‌های این گروه فراهم کرد. اخوان المسلمین با دنباله افکار دینی و ترویج اصول اسلامی و اصلاحات اجتماعی و سیاسی و پشتیبانی کشورهای خارجی خواهان منافع، در لیبی نقش پررنگی را در پیروزی خیزش مردمی علیه معمر قذافی ایفا کرد. در جریان جنگ داخلی لیبی (۲۰۱۱ تا ۲۰۲۴) اهداف متعددی را دنبال می‌کردند که عمدتاً در راستای تحقق نفوذ ایدئولوژیک، سیاسی و اجتماعی این جنبش در کشوری بود که پس از سقوط رژیم قذافی دچار بی‌ثباتی سیاسی شده بود. برخی از اهداف اخوان المسلمین در لیبی عبارت‌اند از: تثبیت نفوذ سیاسی و ایدئولوژیک، دستیابی به قدرت سیاسی، مقابله با جریان‌های سکولار و نظامی‌گرا، تقویت جایگاه منطقه‌ای و ... که در ادامه به تشریح هریک از آن‌ها پرداخته می‌شود. ترکیه، حامی اصلی اخوان المسلمین در لیبی، نقشی کلیدی و تأثیرگذار در بحران لیبی ایفا کرده است. این کشور با حمایت از دولت وفاق ملی^۱ جی ان ای مستقر در طرابلس، که توسط سازمان ملل به رسمیت شناخته شده بود، به بازیگری مهم در معادلات سیاسی و نظامی لیبی تبدیل شد. در سال ۲۰۱۹، ترکیه با دولت وفاق توافق‌نامه‌های نظامی و دریایی امضا کرد و با ارسال تجهیزات نظامی، پهپادها و نیروهای مشاور نظامی، کمک قابل توجهی به دفع حملات نیروهای خلیفه حفتر، رهبر ارتش ملی لیبی^۲ ال ان ای، کرد. انگیزه‌های ترکیه در لیبی شامل تقویت نفوذ منطقه‌ای، تأمین منافع اقتصادی و انرژی در دریای مدیترانه، و مقابله با نفوذ رقابایی مانند امارات متحده عربی، مصر و روسیه است. این مداخله نه تنها موازنه قدرت در لیبی را تغییر داد، بلکه پیچیدگی بحران را نیز افزایش داد. مقاله حاضر در پی پاسخ به این سؤال است که اهداف و اقدامات اخوان المسلمین به عنوان یک گروه دینی - سیاسی در

1. GNA (Government of National Accord)

2. LNA (Libyan National Army)

جنگ داخلی پساقذافی چه بوده است؟ و چه تأثیراتی بر سیاست داخلی لیبی گذاشته است؟ برای پاسخ به این سؤال قبل از هرچیزی لازم است تا ابتدا با تاریخچه و اصول فکری و اعتقادی این گروه آشنایی ایجاد شود و سپس با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی، نقش و اثرگذاری این گروه در تحولات سیاسی اجتماعی لیبی پس از سقوط قذافی مورد توجه قرار بگیرد.

مروری بر تاریخچه اخوان المسلمین

جنبش‌های اسلامی معاصر گروه‌های متنوعی از سازمان‌ها و جنبش‌ها را شامل می‌شوند که از اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم و در واکنش به تحولات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی در جهان اسلام ظهور کرده‌اند. این جنبش‌ها با هدف احیای آموزه‌های اسلامی، مقابله با استعمار و بازتعریف هویت اسلامی در جهان مدرن شکل گرفتند. اخوان المسلمین یکی از برجسته‌ترین و تأثیرگذارترین جنبش‌های اسلامی معاصر است. پس از سقوط خلافت عثمانی و درست وقتی که مسلمانان که با بحران هویتی روبه‌رو بودند، حسن البناء با ایجاد اندیشه در بین مسلمانان، نوعی خاص از اندیشه اصیل اسلامی را ترویج کرد و مسلمانان را به وحدت و بازگشت به آموزه‌های اصیل دین اسلام دعوت کرد. حسن البناء معتقد بود که تنها راه حل پیش روی جهان اسلام برای فائق آمدن بر مشکلات، بازگشت به اصول اسلام و اجرای شریعت است. هدف اولیه این گروه اصلاح جامعه بود و خود را یک گروه اجتماعی - مذهبی معرفی می‌کردند. اخوان ابتدا با تأکید بر آموزه‌های اسلامی، باعث ترغیب طیف گسترده‌ای از مردم برای پیوستن به این گروه شدند؛ با گذشت زمان و تحولات سیاسی و اجتماعی این گروه تغییر مسیر داد و به سمت تبدیل شدن به یک جنبش سیاسی - اجتماعی حرکت کرد. این جنبش در اوایل دهه ۱۹۴۰ به مهم‌ترین و تأثیرگذارترین گروه دینی غیرروحانی و نظامی در مصر تبدیل شد. اخوان المسلمین با شعار معروف خود، «الاسلام هو الحل» (اسلام راه حل است)، به دنبال احیای اسلام در تمام جنبه‌های زندگی فردی و اجتماعی بود. آن‌ها هدف خود را چنین ترسیم کردند: «الله غایتنا

و الرسول قدوتنا والقرآن دستورنا و الجهاد سیلنا و الموت فی سبیل الله اسمی امانینا: خداوند هدف نهایی ماست و پیامبر (ص) پیشوای ما و قرآن برنامه زندگی ما و جهاد راه ما و والاترین آرزویمان مردن در راه خداست» (Adabi, 2009: 10). حسن البنا می‌گوید: اسلام نظامی منسجم و سازمانی اجتماعی است که همه جنبه‌های زندگی آدمی را شامل می‌شود. این چنین که این نظام توان سازماندهی تمام ابعاد زندگی آدمی را داراست. به عقیده حسن البنا جدایی دین از سیاست منشأ فساد است و راه نجات انسان را در برپایی حکومت اسلامی می‌داند. وی علاقه‌ای به ایدئولوژی‌سازی نشان نمی‌داد و برای ترویج ایدئولوژی اخوان المسلمین به قرآن و شش کتاب معتبر حدیث (صحاح سته) تکیه می‌کرد و به افکار و اقدامات دیگر شارحان پیشگام سلفی‌گری از جمله احمد بن حنبل، ابن حزم، ابن تیمیه، نووی، و دیگر نظریه‌پردازان تأسی می‌جست (EshagAlhosseini, 1998: 59).

در دهه ۱۹۲۰ که حسن البنا جنبش خود را بنیان نهاد، سه مکتب عمده فکری سیاسی و اجتماعی در جهان اسلام وجود داشت:

الف) سنت‌گرایی: عناصر این مکتب برگرفته از مکتب سنت‌گرای الزهر که اگرچه در این اندیشه هرنوع سازش با نوسازی جامعه و جدایی دین و سیاست را رد می‌کردند، اما در عمل با پادشاهان مصر و انگلیسی‌ها ارتباط را حفظ کرده و چه‌بسا همکاری نیز داشته‌اند. ب) مدرنیزاسیون و نوسازی: که هواداران یا شاگردان محمد عبده هسته اولیه آن بودند که سعی کردند تعالیم اسلامی را با آموزه‌های غربی منطبق کنند و جامعه‌ای را بسازند که در آن مذهب و سیاست جدای از یکدیگر باشند.

ج) اصلاح‌طلبان: پیروان رشید رضا، این گروه در تلاش بودند تا اسلام را از بدعت‌هایی که در آن ایجاد شده است پاکسازی کنند که موجب می‌شد مسلمانان از اسلام دور شوند و مخالف تقلید از روش اجتهاد بودند. با طرفدارن نوسازی هم‌عقیده بودند، ولی همچنان با ارزش‌های غربی مخالف بودند. این گروه خواستار بازگشت به عقاید و اعمال نخستین نسل احکام اسلامی بودند و بهترین حکومت برای جوامع اسلامی را همان حکومت دوره صدر اسلام می‌دانستند که در جوامع امروز نیز باید اعمال شود (Atazadeh, 2019: 22).

حسن البنا به مکتب سوم علاقه‌مند بود؛ در آن زمان مصر در حال تلاش برای رهایی‌بخش خود از جنگ استعمار و غرب‌گرایی بود و اسماعیلیه شهری که بیشترین آثار تمدنی غرب، اختناق و استعمار در آن مشهود بود شاید به همین دلیل برای شروع جنبش انتخاب شد. البنا حس مبارزه‌جویی و آزادی‌خواهی را در مردم بیدار کرد. اولین واکنش مردم، پیوستن به شباب المسلمین (مسلمانان جوان)، مصر الفتی (مصر جوان) و در نهایت اخوان المسلمین نمود پیدا کرد که خواهان تغییرات اساسی در مصر بودند (Rezayi, 2020: 12).

اگر چه حسن البنا تفکر اتمی ترکیبی از نوسازی محمد عبده، اصلاح‌طلبی رشیدرضا و حرکت‌طلبی سید جمال‌الدین اسدآبادی داشت، ولی برنامه‌های خود را به‌عنوان یک بینش اسلامی ارائه می‌کرد. سازمان اوایل تأسیس خود به گسترش و تبلیغات تفکرات خود از طریق مساجد پرداخت که نقش اساسی در تعلیم و تربیت کادر بر عهده داشتند. با نبوغ بی‌نظیر حسن البنا طی پنج تا شش سال نخست تأسیس اخوان توانست به صورت یکی از نیرومندترین سازمان‌های سیاسی - دینی مصر تبدیل شود.

حسن البنا درباره خط مشی اخوان چنین می‌گوید:

اخوان دعوتی به بازگشت است، زیرا مسلمانان را به بازگشت به اسلام و قرآن که سرچشمه زلال است، فرا می‌خواند. در روش، سنت‌گراست، زیرا خود را به عمل به سنت پاک در همه چیز ملزم می‌داند. حقیقتی صوفیانه و نهادی سیاسی است، زیرا خواستار اصلاح حکومت از درون و تجدیدنظر در رابطه با امت اسلامی با سایر ملل است ... در نهایت دارای بیش از اجتماعی است، زیرا اعضای آن به دردهای جامعه اسلامی عنایت دارند و جمعیت برای درمان و شفای امت از این دردها، تلاش می‌کند (Khomeyar, 2011: 22).

جنگ ملل اسلامی با رژیم صهیونیستی از سال ۱۹۴۸ شروع شد و با گسترش درگیری‌های مسلمانان با رژیم صهیونیستی در سال ۲۰۱۱ دامنه اخوان به کشورهای اطراف برای مبارزه با ظلم و استعمار گسترش یافت. چنانچه در آغاز جنگ جهانی دوم تعداد اخوان به بیش از یک میلیون نفر می‌رسید. اخوان در سه مرحله وارد عمل می‌شدند؛ مرحله

اول کار آن‌ها جلب مردم و تبلیغات گسترده بود، در مرحله دوم سعی در آموزش دینی و سازماندهی می‌کردند و در نهایت در مرحله آخر که مرحله علمیات بود. در سومین کنگره سازمان در سال ۱۹۳۵ که بحث سازماندهی مطرح شد (Zaeri, 2011: 24) اولین شاخه نظامی اخوان المسلمین با عنوان «جواله» تأسیس شد که موظف به آموزش و تمرین نظامی بودند. مرشد اخوان در پنجمین کنگره سازمان که به بررسی عملکرد ده ساله جنبش می‌پرداخت، ضمن اجتناب از تندروی‌ها و شتاب‌زدگی‌ها می‌گوید:

وقتی شما از لحاظ پختگی سازمانی و آگاهی انقلابی به مرحله‌ای رسیدید و سیصد هسته مجهز به ایمان و عقیده و تمرین کافی از نظر نظامی در اختیار داشتید، آن زمان از من بخواهید دست به عملیات بزنم، در آن لحظه بزرگ‌ترین دیکتاتور جهان را به زانو درمی‌آوریم. شما یک انجمن خیریه یا حزب سیاسی با اهداف محدود نیستید، شما روح جدیدی هستید برای رساندن مجدد پیامبر (ص). شما باید خود را حامل رسالتی بدانید که دیگران از برداشتن آن خودداری کردند. اگر در مقابل ما بایستند و جلوی پیام ما را بگیرند، از جانب خدا اجازه داریم از خودمان در مقابل بی‌عدالتی دفاع کنیم (Soliyman, 2015: 22).

اندیشه اخوان المسلمین تا قبل از جنگ جهانی دوم در بین گروه‌های دینی و مذهبی در حال رشد بود و مدارس برای ترویج آموزه‌های دینی تأسیس شده بود، اوضاع به کام اخوان بود. علاقه‌مندی مردم به اندیشه‌های حسن البنا روز به روز افزون می‌شد در این بین سیاستمداران نیز به عقاید او بی‌اعتنا نبودند؛ حسن البنا همواره سعی در ارتباط‌گیری با سیاستمداران داشت و درباره فساد اخلاقی موجود در جامعه هشدار می‌داد. تندروی‌های اخوان درباره ساختن حکومت اسلامی در مصر آن‌ها را به بزرگ‌ترین خطر برای حکومت مصر تبدیل کرد. در این زمان با مطرح شدن مسئله فلسطین و اسرائیل، اخوان نقش فعالی در حمایت نظامی از فلسطینیان ایفا کرد. این اعمال از سوی مردم خوشایند بود؛ جامعه اخوان المسلمین در حال گسترش بود که زنگ هشدار برای دولت مصر محسوب می‌شد؛ در نتیجه دولت با اتهام به در دست داشتن اخوان در ترورها، تمامی فعالیت‌های آن‌ها را

غیرقانونی اعلام کرد. چندی نگذشته بود که حسن البنا ترور شد و به سرعت اخوان به رهبری صالح العثماوی شروع به سازماندهی دوباره کرد. اخوان المسلمین در طول قرن بیستم و اوایل قرن بیست و یکم، علی‌رغم همه دوران پرفراز و نشیبی که از سر گذراندند، به حیات و موجودیت خود ادامه دادند و در کشورهای دیگر نیز طرفدارانی پیدا کردند. این سازمان با وجود عدم موفقیت در مصر، همچنان به دنبال گسترش حوزه نفوذ و اندیشه خود به‌ویژه در منطقه شمال آفریقا و غرب آسیاست. علی‌رغم اعمال محدودیت‌هایی از سوی تعدادی از کشورها علیه فعالیت‌های آن‌ها این جنبش در منطقه جنوب غرب آسیا، شمال و شمال شرق آفریقا به‌عنوان اثرگذارترین جنبش اسلامی شناخته می‌شوند.

تحولات سیاسی و اجتماعی لیبی

لیبی کشوری مهم و اثرگذار در معادلات سیاسی شمال آفریقا پس از سال‌ها مجادله و بحث میان انگلستان، فرانسه، ایتالیا و آمریکا سرانجام در سال ۱۹۵۱ و پس از تصویب در کمیته سیاسی سازمان ملل و با به حکومت رسیدن ادریس اول رسماً اعلام استقلال کرد. پس از دو دهه و در پی اقدامات و ضعف حکومت از سوی ادریس اول، افسران جوان به رهبری معمر قذافی در اول سپتامبر ۱۹۶۹ دست به کودتا علیه او زدند. این کودتا بدون خون‌ریزی ادریس را از قدرت خلع و پارلمان وی را منحل کرد. قذافی تا ۲۰۱۱ میلادی حکمران لیبی بود، حکومتی به نام دموکراسی ولی با اقدامات دیکتاتوری، تعریف دموکراسی قذافی با دیگر اشکال دموکراسی در جهان تفاوت‌های بسیاری داشت. او هرگونه انتخابات پارلمانی و ریاست جمهوری را که در کشورهای جهان مرسوم است رد می‌کرد. با شروع سال ۲۰۱۱ کشورهای شمال آفریقا شاهد شروع فصل جدیدی در تاریخ سیاسی و اجتماعی خود بودند. تحولات عمیق در این برهه تاریخی با اعتراضات مردمی رقم خورد. شروع این اعتراضات از کشور تونس و پیروزی معترضان علیه حاکم دیکتاتور خود بن علی سبب تقویت روحیه مبارزه مردم لیبی علیه معمر قذافی شد و دامنه اعتراضات به لیبی گسترش

یافت. در این زمان لیبی دچار مشکلات اجتماعی و سیاسی متعددی از جمله بیکاری، فساد دستگاه دولتی، شکاف سیاسی - اجتماعی و... بود.

از دیگر دلایل شروع اعتراضات مردمی در لیبی می‌توان به اقدامات قذافی اشاره کرد، وی مانند دیگر حکام جوامع خاورمیانه که در گذشته یا چه‌بسا امروز تمایل به تمرکزگرایی، اقتدارطلبی و سرکوب داشتند همچنان به وفاداری‌های قومی و قبیله‌ای خود پای‌بند بود، این نوع حکومت در گذار به ملت‌سازی و همچنین کسب مشروعیت همیشه ناتوان خواهد بود، زیرا حکومتی برخاسته از بطن و انتخاب جامعه نیست و فاقد پایگاه اجتماعی خواهد بود پس ناچار به اتکا به حمایت نیروی نظامی و حمایت دولت‌های خارجی است (Mousavi, 2013: 22). دلیل دوم در اشاره به نبود احزاب قدرتمند در کشور؛ حاکمان خاورمیانه همیشه سعی داشتند احزاب در ضعیف‌ترین حالت خود در کشور حفظ کنند تا توان سازماندهی و اعتراض علیه حاکم را نداشته باشند. از حدود نیم قرن گذشته تاکنون هیچ حزب یا فعالیت سیاسی در لیبی صورت نگرفته بود و در زمان قذافی این موضوع با شدت بیشتری دنبال سرکوب شده، زیرا قذافی نه تنها فعالیت سیاسی را ممنوع اعلام کرد، بلکه هرگونه عمل در جهت تأسیس حزب خیانت به کشور محسوب می‌شد و مجازات اعدام را در پی داشت. دلیل سوم وابستگی خارجی، کشورهای عربی با فروپاشی عثمانی همواره تحت سیطره غرب به‌خصوص انگلستان و آمریکا بوده‌اند. وابستگی این کشورها از جهات مختلف بود از جهت نظامی، سیاسی، اقتصادی و ... حتی برخی در تأمین امنیت مرزهای خود متکی به غرب بودند. این وابستگی در لیبی متفاوت بود، لیبی از معدود کشورهایی بود که وابسته شرق و شوروی بود، اما آمریکا به دنبال منابع عظیم نفتی لیبی دیپلماسی فعال با لیبی را در دستور کار خود قرار داده بود. همچنین فرانسه و انگلستان حضور فعال خود در خاک لیبی را تحت عنوان ناتو حفظ کردند. با به روی کار آمدن قذافی سیاست خارجی بیشتر چرخشی به سمت غرب داشته، اما به دنبال پذیرش مسئولیت دخالت قذافی در حادثه لاکربی از سوی کشورهای غربی تحریم شد و سال‌ها

کشمکش بین لیبی و غرب برای رفع تحریم‌ها با موافقت قذافی از صرف نظر از تمام فناوری هسته‌ای تنش‌ها کاهش یافت (Sorush & Asgarian, 2011: 148).

چهارم خفقان سیاسی و نبود آزادی بیان را نیز می‌توان یکی از علل خیزش‌های مردمی لیبی عنوان کرد که آزادی بیان و مطبوعات تنها در چارچوب مصلحت مردم و مبانی ایدئولوژیک انقلاب می‌توانند اظهارنظر کنند. پنجم ثروت‌اندوزی خاندان قذافی به حدی بود که به نقل از روزنامه *الاحبار* لبنان «بعید نیست بین سران عرب قذافی رتبه نخست ثروت و اموال را به دست آورد، چون او و خانواده‌اش همه پروژه‌های کشور لیبی را دست داشته‌اند و هیچ پروژه اقتصادی نبود که قسمت اعظم آن در اختیار این خانواده نباشد» (Rafeyi, 2011: 49). این در حالی بود که ۳۰ درصد مردم لیبی در بیکاری به سر می‌بردند. و مورد آخر مبارزه با اسلام‌گرایی یکی دیگر از زمینه‌ها بود. قذافی با علم به اینکه برای حفظ قدرت باید به اسلام احترام قائل شود تا مشروعیت را حفظ کند ابتدای حکومت قوانین دینی را اجرا کرد، اما با ترس از قدرت گرفتن اسلام‌گرایان به مبارزه علیه روحانیت پرداخت با گسترش ناآرامی‌ها به دستگیری و اعدام اسلام‌گرایان پرداخت و حتی بعضی از اعضای گروه اسلامی مانند التبلیغ، الدعوة، اخوان المسلمین را اعدام کرد و این عمل باعث تشدید مبارزه اسلام‌گرایان شد (Poyandeh, 2011: 45).

اخوان المسلمین؛ از ورود به لیبی تا اقدام علیه قذافی

همواره گذار از جهان تک‌قطبی به جهان چندقطبی باعث بیشتر شدن درگیری و جنگ و اختلافات نیابتی میان قدرت‌ها و به‌ویژه کشورهای جهان سوم می‌شود. قدرت‌های منطقه به دنبال رقابت با رقبا سعی در نقش‌آفرینی در بحران‌ها و چه‌بسا ایجاد بحران باشند تا به منافع خود برسند و در این میان کشورهای قدرتمند جور دیگری می‌اندیشند. آن‌ها سیاست خارجی خود را طوری می‌چینند که از بازی رقبای بین کشورها به نفع خود به سود برسند. در نهایت کشورهای ضعیف هستند که قربانی قدرت‌ها و رقابت‌ها می‌شوند. یک نمونه آن کشور لیبی است. با خودسوزی محمد بوعزیزی جوان دستفروش در تونس در پی آزار

پلیس در سال ۲۰۱۰ موجی از اعتراضات علیه پادشاهان و حکام دیکتاتوری در سراسر کشور شکل گرفت. این اعتراضات از تونس شروع شد و دامنه اعتراضات به کشورهای عربی و کشورهای آفریقایی نیز کشیده شد. این اعتراضات مردمی به دنبال مشکلات سیاسی که بیشتر کشورهای خاورمیانه‌ای و آفریقایی تحت سلطه حکومت‌های تمرکزگرا و دیکتاتور بودند و هرگونه آزادی سیاسی و مدنی از سوی آن‌ها سرکوب می‌شد. فسادهای گسترده در دولت‌ها، سرکوب مخالفان و عدم پاسخ‌گویی نهادهای دولتی به مردم از عوامل اصلی ناراضی‌تبی به‌شمار می‌رفتند. نرخ بالای فقر و بیکاری و توزیع ناعادلانه ثروت از دیگر دلایل اعتراضات بود و درنهایت موفقیت‌آمیز بودن اعتراضات تونس الهام‌بخش دیگر کشورها بود. این رویداد بهار عربی^۱ خوانده می‌شود.

بهار عربی پس از مصر به لیبی رسید. لیبی تحت سلطه معمر قذافی بود. ملک ادریس پادشاه پیر لیبی حکومتی نیم‌بند را با کمک انگلیس و آمریکا اداره می‌کرد، در حالی که افسران جوان ارتش جدیدالتأسیس لیبی در سازمان مجرمانه‌ای به نام «افسران آزاد» گرد آمده بودند، از بدرفتاری مستشاران خودپسند انگلیسی و فساد حکومت به تنگ آمده بودند و فریفته سرهنگ جمال عبدالناصر، رهبر مصر که به نظر آنان افتخارات اعراب را زنده می‌کرد، بودند. در یک فرصت مناسب در اول سپتامبر ۱۹۶۹، یعنی چند ماه بعد از صدور بیانیه رئیس‌جمهور آمریکا، نیکسون، درمورد تعرفه‌گذاری واردات نفت به آمریکا، در غیاب ملک ادریس که به خارج از لیبی سفر کرده بود، گروه افسران انقلابی لیبی به رهبری سرهنگ معمر قذافی، ۳۳ ساله، با یک کودتای بدون خون‌ریزی حکومت لیبی را سرنگون و جمهوری خلق لیبی را پایه‌گذاری کردند. پس از به قدرت رسیدن قذافی دولت انقلابی روندی را برای بهبود شرایط کشور آغاز کرد و برای آموزش همگانی رایگان هردو جنس و مراقبت‌های بهداشتی و مسکن بودجه‌ای تخصیص داد. در دوران قذافی درآمد سرانه در لیبی به بیش از ۱۱۰۰۰ دلار آمریکار رسید که به رتبه پنجم شاخص سرانه در آفریقا دست

۱. مورد اختلاف تحلیلگران است.

یافت. افزایش رفاه عمومی مورد استقبال مردم قرار گرفت و این افزایش همراه شد با افزایش سرکوب سیاسی داخلی، افزایش خفقان، افزایش اعدام‌ها و ... با رسیدن آوازه بهار عربی به لیبی و پیروزی‌های به دست آمده در تونس و مصر، مردم لیبی بیدارتر و هوشیارتر شدند و در مقابل ظلم و استبداد قذافی شروع به ایستادگی کردند. در فوریه ۲۰۱۱ گروهی از متعرضان سیاسی که ضد سیاست‌های قذافی بودند به پا خواستند و این موضوع به سرعت به یک شورش مردمی تبدیل شد و مخالفان در شهر بنغازی شورای انتقالی را تأسیس کردند (BBC News). این اقدام لیبی را به ورطه جنگ داخلی میان نیروهای دولتی و نیروهای مخالف به حمایت ناتو کشاند. شروع جنگ داخلی و گسترش هرج و مرج در کشور، پای دولت‌های خارجی و چه بسا گروه‌های تروریستی و نیابتی مثل داعش، القاعده و... را به خاک لیبی باز کرد.

برای یافتن ریشه‌های ورود اخوان المسلمین به لیبی کمی باید در تاریخ لیبی به عقب بازگشت. با استقلال لیبی و به حکومت رسیدن ادریس السنوسی که فردی مذهبی و صوفی شناخته می‌شد و به جریان‌های فکری اسلامی در مصر به خصوص اخوان المسلمین و الازهر علاقه نشان می‌داد، اخوان المسلمین به دلیل نزدیکی جغرافیایی و در پی گسترش افکار اخوانی به لیبی ورود کرد. ادریس السنوسی با اینکه فضای نسبتاً بازتری برای گسترش اندیشه‌های اسلامی باز کرده بود اما اخوان با تأکید بر ماهیت سیاسی خود و اصرار به تشکیل حکومت اسلامی مجبور به فعالیت‌های مخفیانه و غیررسمی بود (Mitchell, 1969). از دلایل دیگر ورود آسان اخوان المسلمین به لیبی می‌توان به زمینه‌های مشترک فکری اشاره کرد، چون پایه‌های قدرت السنوسی طبق مفاهیم اجتماعی و مذهبی بود؛ گرچه تفاوت‌هایی با اندیشه و فقه اخوان داشت، ولی در اهمیت استفاده از آموزه‌های اسلامی در زندگی اجتماعی هردو تأکید داشتند (RASA News). علاوه بر این، مشکلات بی‌شمار آموزشی که در کشور تازه تأسیس لیبی وجود داشت موجب شد تا اخوان که توانمندی‌های بی‌شماری از خود در حل این موضوع نشان دادند به تدریج در سیستم آموزشی لیبی نفوذ کنند و از همین راه برخی رهبران اخوانی توانستند نفوذ فکری خود را از طریق مساجد و

شبکه‌های اجتماعی تقویت سازند. در نهایت آخرین دلیل که سبب ورود جریان اخوان به لیبی بود، ترس السنوسی مانند دیگر حکام از گسترش تفکرات سکولاریسم و کمونیسم بود که راه حل مقابله با گسترش این تفکرات را اسلام‌گرایی می‌دانست.

اگرچه فضا برای فعالیت‌های اخوان باز بود، اما محدودیت‌هایی داشتند؛ اخوان‌المسلمین در زمان حکومت ادریس السنوسی هیچ‌گاه موفق به سازماندهی رسمی و ادامه فعالیت رسمی نشد؛ فعالیت آنان محدود به محافل خاص و غیررسمی ادامه یافت و شاید این امر به این دلیل بود که گرچه تشابهاتی میان جنبش اخوان و جنبش السنوسی بود، اما السنوسی به دنبال صوفی‌گری و سنت‌گرایی بود، اما اخوان‌المسلمین دیدگاه‌های مدرن‌تری در مورد سیاست و امارت داشتند. السنوسی نسبت به اخوان‌المسلمین سخت‌گیری‌های خاصی را اعمال نمی‌کرد، اما اجازه تبدیل شدن آن‌ها به یک نیروی سیاسی قدرتمند را نیز نمی‌داد. به‌طور کلی فعالیت‌های اخوان در دوره ادریس السنوسی محدود بود، اما پایه فرهنگی و اجتماعی این جنبش در این دوره شکل گرفت که پایه‌گذاری فعالیت‌های تأثیرگذار آن‌ها در دهه‌های بعدی بود (Islam times, 2016).

قذافی سیاست‌های متفاوتی در مقایسه با السنوسی درباره اخوان‌المسلمین اعمال می‌کرد. قذافی سیاست خود را طبق «کتاب سبز» که یک نسخه شخصی‌سازی شده از اسلام بود اعمال می‌کرد و با هرگونه اسلام‌گرایی افراطی به‌خصوص اخوان‌المسلمین که تأکید بر حکومت اسلامی داشتند مخالفت می‌کرد. قذافی اخوان را تهدیدی بالقوه برای حکومت خود می‌دید، زیرا اندیشه‌های اخوان دقیقاً در تضاد با سیاست‌های قذافی بود، مانند تعریف متفاوت هرکدام از نوع حکومت‌داری که قذافی در اندیشه این بود شاید تفکرات اخوان الهام‌بخش اعتراضات و قیام‌های مردمی علیه وی شود. همچنین آن‌ها را به وابستگی به بیگانگان متهم می‌کرد و هرگونه استقلال‌خواهی آنان را تهدیدی برای حاکمیت لیبی می‌دانست. بر مبنای این افکار، قذافی اقدامات مختلفی علیه اخوان انجام داد که در گام اول دستور به تعطیلی تمامی فعالیت‌های سیاسی مستقل از جمله اخوان‌المسلمین داد و کنترل بیشتری بر فعالیت‌های نهادهای مذهبی کشور اعمال کرد. وی نظارت شدیدی بر خطبه‌های

نماز جمعه و فعالیت مساجد اعمال کرد و روحانیون متمایل به افکار اخوانی را حذف و افراد وفادار به حکومت را جایگزین آنان کرد. در گام بعدی تلاش کرد تا منابع مالی این گروه را محدود کند، بودجه اخوان المسلمین در لیبی از طریق خیریه‌ها و شبکه‌های اجتماعی بود که قذافی دستور به قطع کمک‌های مالی و توقیف اموال آنان داد. قذافی در هر فرصتی که به آن دست می‌یافت اخوان را «مزدوران خارجی» و «تهدیدی علیه اتحاد عربی و اسلامی» معرفی می‌کرد و اتهامات زیادی به این گروه زد، از جمله این اتهامات، وابستگی آنان به مصر بود که قذافی معتقد بود اهداف اخوان المسلمین در مصر با منافع لیبی در تضاد است. همچنین وی معتقد بود که اخوان با تفاسیر متفاوت خود از اسلام موجب از بین رفتن وحدت ملی می‌شوند و اتهام دیگر به آن‌ها نیز توطئه‌گری غربی بود. قذافی در بسیاری از موارد اخوان المسلمین را به همکاری با قدرت‌های خارجی برای تضعیف انقلاب خود متهم می‌کرد. در نهایت قذافی اقدام به دستگیری و تبعید اعضای اخوان المسلمین کرد. این اقدامات قذافی تبعات متعددی برای حکومت او داشت. سرکوبی شدید اخوان توسط حکومت قذافی، منجر به سوق دادن اخوان به تفکرات رادیکالی شد که در نهایت موجب شکل‌گیری گروه الجماعة الاسلامیه فی لیبیا شد، همچنین تلاش به ایجاد شبکه‌های مخفی کردند که به صورت هسته‌های کوچک فعالیت می‌کردند. اخوان المسلمین سعی در ارتباط‌گیری‌های بین‌المللی کرد که به شاخه‌های خود در مصر، سودان و حتی کشورهای اروپایی اتکا کردند. با شدت گرفتن اعتراضات علیه قذافی اخوان المسلمین در قیام ۲۰۱۱ علیه معمر قذافی نقشی برجسته اما غیرمستقیم تحت حمایت قطر و ترکیه ایفا کرد (Maujani, 2020: 34).

اقدامات اخوان المسلمین در دوران پساقذافی

قذافی پس از چهار دهه حکومت مطلقه سرانجام سقوط کرد، اما بعد از قذافی حکومتی مستقل به روی کار نیامد؛ جامعه لیبی بین دو گروه رقیب تقسیم شد و فضایی شد برای رقابت و قدرت‌آزمایی‌های کشورهای خارجی و گروه‌های داخلی. تقسیم کشور به دو

جناح دلایل متعددی داشت از جمله این عوامل می‌توان به خلأ قدرت پس از سقوط قذافی اشاره کرد. با سرنگونی قذافی هیچ ساختار دولتی قوی یا نهاد دموکراتیکی وجود نداشت که بتواند حکومت را یکپارچه اداره کند. این خلأ سبب رقابت‌های جناح‌های مختلف برای کنترل کردن کشور شد. همچنین گروه‌های مسلحی که در قیام علیه قذافی دخیل بودند پس از به پیروزی رسیدن تن به خلع سلاح ندادند و هر گروه سعی کردند مناطق مختلفی را برای تحت کنترل خود بگیرند (Blanchard, 2016). دلیل دوم، دو جناحی شدن لیبی، اختلافات ایدئولوژیک و سیاسی میان جناح‌ها بود، شکاف اصلی در افکار و گرایش‌ها متفاوت بود که گروهی که به نام دولت توافق ملی با گرایش‌ها اسلامی و جناح دوم به رهبری ژنرال حفتر با گرایش‌ها سکولار و ملی‌گرا، که اسلام‌گرایان را به مدیریت ضعیف متهم می‌کرد و برای مقابله با آن‌ها به قدرت رسید. اختلاف میان دو جناح زمانی اوج گرفت که درباره تدوین قانون اساسی و نحوه توزیع قدرت تلاش به تصمیم‌گیری کردند و توافقی حاصل نشد (Alsavani, 2013: 181-183). دلایل دیگر محقق نشدن حکومت مرکزی، دیدگاه‌های متفاوت دو جناح در مسائل طبیعی، اقتصادی و مدیریت منابع است. این تفاوت‌ها عمدتاً ناشی از اختلافات ایدئولوژیک، جغرافیایی و روابط بین‌المللی است (Poyandeh, 2011: 45).

بعد از قذافی به دلیل ضعف دولت مرکزی، تعدد قبایل و گروه‌ها، اختلافات سیاسی و ایدئولوژیک، تأثیر مداخلات سیاسی و بی‌ثباتی و ناامنی نهادهای سیاسی متعدد و موازی به وجود آمدند که برای کسب مشروعیت سیاسی رقابت می‌کردند و مشروعیت یکدیگر را زیر سؤال می‌بردند؛ این اقدام موجب تعمیق بحران در لیبی می‌شد (Bageri, 2011). مورد آخری که موجب می‌شد روند صلح و آشتی میان دو جناح به حداقل برسد، دخالت دولت‌های خارجی در این بحران بود که هرکدام به دنبال منافع در خاک لیبی بودند.

چشم‌انداز اسلام‌گرایی لیبی شامل طیفی از بازیگران و سازمان‌ها می‌شود که بسیاری از آن‌ها با رژیم قذافی مخالف بودند و در زمان قذافی با عواقب قانونی یا شخصی روبه‌رو شده‌اند. در پی سقوط قذافی، رهبران اسلام‌گرا مانند علی الصلابی اظهارات متعددی را بیان

کرده‌اند که نشان می‌دهد اسلام‌گرایان لیبی نقش خود را در قیام، محوری می‌دانند و قصد دارند نقش سیاسی نسبتاً مرکزی را در آینده لیبی دنبال کنند، زیرا ایفای نقش برجسته در قیام علیه قذافی داشتند، بستر مناسب برای مطرح شدن بود و تلاش برای مشروعیت بخشی برای گروه خود بود. (Africa Confidential, 2012) اخوان المسلمین لیبی حزب سیاسی عدالت و سازندگی^۱ با نماد اختصاری جی سی پی خود را به رهبری محمد سوان راه‌اندازی کرد. این حزب سیاسی در سال ۲۰۱۲ به عنوان شاخه سیاسی اخوان المسلمین در لیبی تشکیل شد. هدف اصلی این حزب شرکت در انتخابات و کسب قدرت سیاسی بود. این گروه از طریق حزب عدالت و سازندگی توانست در انتخابات کنگره ملی عمومی (پارلمان موقت لیبی) در سال ۲۰۱۲ کرسی‌های قابل توجهی به دست آورد و در سیاست‌گذاری‌ها تأثیرگذار باشد. اخوان با توجه روابط نزدیک خود با فائز السراج (نماینده دولت وفاق ملی) سعی در تقویت و تثبیت جایگاه خود در مناصب مهم و تأثیرگذاری در سیاست‌های لیبی می‌کرد. اخوان المسلمین در لیبی یک سازمان هم‌تراز با همتای خود در مصر ایجاد نکرد، اما مردم لیبی آن‌ها را به عنوان یک نیروی پیشرو در میان اسلام‌گرایان لیبی می‌دانستند (Jashni & Bakhshi, 2019: 3). اخوان المسلمین لیبی برخلاف گروه‌های سلفی در این کشور در تلاش است تا از نظامی‌گری دوری کند، اما گروه‌های سلفی، در حالی که سازمان یافته و به طور فزاینده فعال بودند، به دلیل اینکه نقش سیاسی قدرتمندی به دست نیاوردند، شیوه نظامی‌گری را انتخاب کردند (Blanchard March, 2012: 18-20).

با سرنگونی قذافی از اریکه قدرت، نخستین انتخابات آزاد پارلمانی برای ایجاد بهاری سیاسی در سرزمین زمستانی لیبی در ژوئیه ۲۰۱۲/ تیر ۱۳۹۱ با حضور طیف‌های مختلف سیاسی برگزار شد. سه گروه عمده رقیب در این انتخابات را ائتلاف نیروهای ملی و لیبرال به رهبری «محمد جبرئیل» (نخست وزیر سابق دولت انتقالی لیبی)، حزب عدالت و سازندگی وابسته به اخوان المسلمین و حزب اسلام‌گرای تندروی الوطن تشکیل می‌دادند. در این انتخابات در حالی که گروه‌های اسلام‌گرا در مورد دستیابی به یک پیروزی بزرگ

1. GCP (Justice and Construction Party)

همچون دستاوردهای هم‌فکرانشان در تونس و مصر امیدوار بودند، ولی درنهایت ائتلاف نیروهای ملی و لیبرال که دارای ایده‌های ملی‌گرایانه، سکولاریستی و لیبرالی بودند، پیروز شدند. در این مورد «علی زیدان» نیز که مورد حمایت ائتلاف مذکور بود با پشت سرگذاشتن نامزد اسلام‌گرای عدالت و سازندگی وابسته به اخوان المسلمین، به‌عنوان نخست وزیر موقت برگزیده شد (Sabohi & Hajimine, 2013: 123).

عملکرد اخوان لیبی برای دستیابی به قدرت بیشتر:

۱. ائتلاف با اسلام‌گرایان؛ اخوان برای تقویت جایگاه خود در لیبی به همکاری و اتحاد با گروه‌های اعم از میانه‌رو حتی افراطی اسلامی پرداختند. گروه اسلام‌گرای میانه‌رو مانند: سلفی‌های مدخلی (متحد با خلیفه حفتر)، شورای علمای لیبی (در حمایت از هیچ گروه سیاسی موضع‌گیری آشکاری نداشته است)، صوفیان (مخالف ایدئولوژی اخوانی). گروه‌های افراطی مانند داعش و القاعده (مخالفت با تفکرات اخوانی)، انصار الشریعه (همسو با اخوان المسلمین)، گروه‌های افراطی محلی و... برای درک و فهم بیشتر تفاوت گروه‌های اسلام‌گرای میانه‌رو و افراطی در لیبی جدول ۱ مفید و مؤثر خواهد بود:

جدول ۱: تفاوت گروه‌های اسلام‌گرای میانه‌رو و افراطی در لیبی

ویژگی	میانه‌رو	افراطی
رویکرد ایدئولوژیک	مشارکت در سیاست و دموکراسی	ایجاد حکومت اسلامی با زور
رابطه با دولت‌ها	حمایت از دولت وفاق ملی (GNA)	مخالفت با هر دولت غیراسلامی
مرکز قدرت	طرابلس، مصراته، مناطق شهری	بنغازی، سرت، جنوب و مناطق بیابانی
حمایت خارجی	ترکیه، قطر	منابع مالی غیرقانونی و جنگجویان خارجی
روش‌ها	گفت‌وگو، مشارکت سیاسی	خشونت، تروریسم، و جنگ مسلحانه

۲. ائتلاف با قبایل و گروه‌های محلی؛ اخوان المسلمین برای پیشبرد اهداف خود در نظام سیاسی لیبی، به ائتلاف با قبایل و گروه‌های محلی دست زد؛ اخوان توانست حمایت قبایل ساکن در طرابلس، مصراته و دیگر شهرهای غربی لیبی را کسب کند، دلیل توجه اخوان المسلمین به این قبایل، تراکم جمعیتی بالای آن‌ها و نزدیکی به پایتخت بود که اهمیت آن‌ها را دوچندان می‌کرد. اخوان در راه جلب حمایت قبایل نسبت به خود اقدام به حمایت مالی از این قبایل و همچنین مذاکره با قبایل بی‌طرفی می‌کردند تا نظر آن‌ها را نیز به بتوانند به خود جلب کنند تا مانع از اتحاد آنان با ژنرال حفتر شوند.

۳. ائتلاف با نیروهای دولت وفاق ملی؛ اخوان با کسب اطلاع از مورد تأیید سازمان ملل بودن دولت وفاق ملی به رهبری فائز السراج، از او و کابینه‌اش حمایت کرد تا به قدرت برسند و نقش اصلی را در سیاست ایفا کنند. اعضای اخوان المسلمین توانستند به پست‌های کلیدی در وزارتخانه‌ها و شوراهای اجرایی دست یابند. همچنین اقدام به حمایت نظامی در برابر نیروهای حفتر کردند.

۴. ائتلاف با گروه‌ها و شبه نظامیان غیرمذهبی که با حفتر مخالف بودند. البته این ائتلاف به حالت موقت بود. در این بین اخوان المسلمین با حمایت‌های خارجی (به‌ویژه ترکیه و قطر) توانست نیروهای مخالف خود را خنثی کند.

۵. ائتلاف با شوراهای محلی و نهادهای شهری؛ اخوان المسلمین با حمایت‌های مالی و سیاسی تلاش کرد تا خدمات اجتماعی بهتری ارائه کند تا وفاداری مردم را کسب کند. تمرکز اصلی اخوان به شهرهای کلیدی لیبی مانند مصراته و طرابلس بود که موفق عمل کردند و توانستند نفوذ خود را در این شهرها بیشتر کنند. اخوان المسلمین در حفظ قدرت خود به صورت پویا عمل می‌کرد و دست به ائتلاف‌های تاکتیکی می‌زد، برای مثال در مواردی با جبهه مقابل سکولار ائتلاف‌های موقت منعقد می‌کرد یا در جریان میانجی‌گری سازمان ملل برای ایجاد صلح و آشتی میان دو جبهه در لیبی، اخوان المسلمین با حضور در جلسات سازمان ملل نقش خود را پررنگ‌تر می‌کرد.

۶. ائتلاف آینده‌ساز و بزرگ اخوان‌المسلمین با ترکیه و قطر؛ این دو کشور بزرگ‌ترین حامی اصلی اخوان‌المسلمین در جهان عرب هستند. وضعیت فعلی اخوان‌المسلمین در لیبی به شکل محدود در حال تلاش برای بقاست؛ با سر برآوردن ژنرال حفتر و دیگر گروه‌های محلی خواستار قدرت، نفوذ اخوان‌المسلمین با چالش‌هایی روبه‌رو شده است و محدوده آن‌ها به جبهه وفاق کاهش یافته است. همچنین حضور آنان در لیبی و حمایت‌های خارجی از آن‌ها موجب شده است مورد انتقاد قرار بگیرند. صالح، کنگره ملی لیبی را نیز به مانع‌تراشی در برابر امضای توافقنامه و تشکیل دولت وحدت ملی متهم کرد. اخوان در لیبی امروزه بیشتر به‌عنوان یکی از بازیگران فرعی در این عرصه شناخته می‌شوند.

حمایت ترکیه از اخوان‌المسلمین

اخوان‌المسلمین تحت حمایت ترکیه از جبهه دولت وفاق ملی که مورد تأیید سازمان ملل بود حمایت کرد. جبهه وفاق به اخوان‌المسلمین نزدیک‌تر بود تا به جناح سکولار ژنرال حفتر. اخوان دروازه‌ای بود برای ترکیه تا به منافع خود برسد. پس ترکیه سمت‌گیری خود را متمایل به دولت وفاق تعیین کرد. روابط کشور لیبی و ترکیه به سال ۱۹۷۴ باز می‌گردد که با حمایت لیبی از عملیات نظامی ترکیه در قبرس آغاز شد و لیبی تجهیزات نظامی و تسلیحات در اختیار ترکیه قرار داده بود. در دوران حکومت قذافی و انتخاب عبدالسلام جلود به نخست‌ویزی، که بی‌تمایل به حفظ و یا ایجاد روابط‌های بین‌المللی نبود. جلود با سفری که به آنکارا داشت چندین قرارداد مشارکت اقتصادی از جمله تأسیس بانک و هواپیمایی لیبی به توافق رسید. پایه‌های اقتصادی لیبی و ترکیه، بخش ساخت‌وساز در لیبی بود که تا قبل از بحران ۱۲۰ هزار کارگر و مهندس ترک در حدود ۱۵۰ شرکت در بخش‌های ساختمانی و زیربنایی لیبی مشغول به کار بودند (Maujani, 2020: 34). در دوران قذافی با وجود اینکه دو کشور در سیاست خارجی خود راهبردهای متفاوتی داشتند، اما روابط فی‌مابین خود را حفظ کردند با سفر اردوغان در سال ۲۰۰۴ به لیبی و توافق بر انرژی (زیرساختی و نفتی)، ایجاد منطقه آزاد تجاری، در بخش کشاورزی و بانکی، اشتغال

و ... حجم مبادلات دو کشور در سال ۲۰۱۱ از ۱,۴ میلیارد دلار به ۲,۲ میلیارد دلار رسید. با شروع بحران لیبی علیه قذافی همه پروژه‌های در حال کار به دست مهندسان ترک به بن‌بست خورد و متوقف شد با شدت گرفتن بحران ۲۵ هزار کارگر ترک مجبور به ترک خاک لیبی حتی بدون مزد و انتقال تجهیزات خود شدند. ترکیه به منظور جبران خسارت، کارگروهی مشترک میان پیمانکاران ترک با حضور وزرای خارجه و وزیر برنامه‌ریزی لیبی در سال ۲۰۱۹ در استانبول برگزار کرد که بستری برای اتمام پروژه‌های ناتمام ترکیه در لیبی باشد. پروژه‌های ناتمام ساختمانی و منابع انرژی سرشار لیبی انگیزه حضور ترکیه در لیبی را بیشتر می‌کرد. ترکیه حدود ۱۵ میلیارد دلار تعهد بدون پرداخت از سمت لیبی دارد. ترکیه با حمایت از دولت وفاق ملی سعی در تداوم روابط اقتصادی داشته است، هر نوع رقیب و افزایش بحران در لیبی منافع ترکیه را با خطر مواجه می‌کرد. پارلمان ترکیه طرح استقرار نظامیان ترکیه در لیبی را در ژانویه سال ۲۰۲۰ به تصویب رساند. اردوغان در دفاع از این مصوبه اعلام کرد که «هدف ما نه تجاوز به حق دیگران در مدیترانه، بلکه دفاع از حقوق کشورمان است» (Deutsche Welle, 2020).

ترکیه با استناد به قطعنامه شورای امنیت و تأیید دولت وفاق از سمت سازمان ملل متحد، حمایت همه جانبه از حکومت مستقر در طرابلس را دستور کار خود قرار داده است. حمایت ترکیه به صورت کمک‌های دیپلماتیک در سازمان ملل از دولت وفاق ملی برای مقابله با حامیان ژنرال حفتر بود و پشتیبانی اقتصادی که با توافقاتی میان لیبی و ترکیه همراه بود؛ ترکیه در پی وطن آبی ترکیه که توسط دریاسالار جم گوردنیز در سال ۲۰۰۶ اعلام شد. بر این اساس اهداف ترکیه در دو مسیر آبی تعیین می‌شود. سه دریا اطراف ترکیه (اژه، سیاه و مدیترانه) و مسیر دوم که شاه‌راه انرژی دنیاست، دریا سرخ، دریا عرب و خلیج فارس را دربرمی‌گیرد. ترکیه در نظر دارد با کنترل سه دریای اطراف ترکیه و حضور در شاه‌راه دریایی انرژی هم منابع انرژی خود را تأمین کند و هم بر تحولات منطقه تأثیرگذار باشد. توافق‌نامه دریایی و امنیتی ۲۰۱۹ که یک توافقنامه استراتژیک بود امضا شد که مرزهای دریایی جدیدی را در مدیترانه ترسیم می‌کرد. این توافق به ترکیه اجازه می‌داد

منابع انرژی بیشتری در مدیترانه شرقی استخراج کند. توافق‌نامه دریایی و امنیتی ترکیه و لیبی در سال ۲۰۱۹ به شدت موجب افزایش تنش‌ها در منطقه شد. کشورهای مدیترانه شرقی مانند یونان، قبرس، و مصر، این توافق‌نامه را تهدیدی برای منافع خود در نظر گرفتند و آن را نقض قوانین بین‌المللی و حقوق خود در دریای مدیترانه دانستند. اتحادیه اروپا و برخی دیگر از کشورها نیز نگرانی‌های خود را ابراز کردند. توافق بر سر سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی: ترکیه متعهد شد در بازسازی لیبی و همچنین تأمین تسلیحات و تجهیزات نقش تأثیرگذاری را ایفا کند. همچنین اقدام به حمایت ایدئولوژیک از اخوان المسلمین کرد. این کار به وسیله تقویت جناح‌های اسلام‌گرا انجام می‌داد، ترکیه با حمایت از گروه‌های سیاسی و نظامی نزدیک به اخوان المسلمین، به این جریان قدرت بیشتری در ساختار سیاسی و نظامی لیبی داد و اقدام بعدی کمک رسانه‌ای و تبلیغاتی به اخوان المسلمین بود که این کار از طریق رسانه‌های قطری و ترکی که سعی در تضعیف مخالفان اسلام‌گرایان و تقویت تصویر اسلام‌گرایان انجام می‌شد. مهم‌ترین کمک ترکیه به اخوان المسلمین کمک نظامی برای مقابله با نیروهای ژنرال حفتر بوده است. براساس گزارش‌های مشرق نیوز ترکیه با دور زدن تحریم تسلیحاتی سازمان ملل، این تسلیحات را به طرابلس و مصراته منتقل کرده است. همچنین این کمک‌ها با اعزام نیروهای ترک برای آموزش نیروهای وابسته به دولت‌های وفاق ملی و اعزام شبه نظامیان سوری برای جنگیدن در کنار نیروهای وفاق ملی تداوم یافت (Maujani, 2020: 34).

نتیجه‌گیری

تحلیل نقش اخوان المسلمین در لیبی در دوران پساقذافی نشان می‌دهد که این جنبش، با وجود پیشینه طولانی در فعالیت‌های اسلامی و سیاسی در جهان عرب، در مدیریت چالش‌های پیچیده و متنوع لیبی موفقیت نسبی داشته، اما نتوانسته جایگاهی پایدار و اثرگذار در ساختار قدرت این کشور به دست آورد. پس از فروپاشی نظام قذافی، خلأ قدرت و شکاف‌های عمیق اجتماعی، سیاسی و قبیله‌ای در لیبی، زمینه را برای رقابت میان

نیروهای مختلف داخلی و خارجی فراهم کرد. اخوان المسلمین، به عنوان یکی از گروه‌های ریشه‌دار اسلام‌گرا، تلاش کرد تا از این وضعیت به نفع گسترش نفوذ سیاسی و اجتماعی خود بهره ببرد. این جنبش با بهره‌گیری از گفتمان اسلامی و شبکه‌های گسترده‌ای که در داخل و خارج از کشور داشت، وارد عرصه سیاسی شد. از جمله این تلاش‌ها می‌توان به مشارکت در فرایندهای انتخاباتی و تشکیل ائتلاف‌های سیاسی اشاره کرد. با این حال، اخوان المسلمین با موانع متعددی مواجه بود. در داخل لیبی، گروه‌های سلفی و افراطی‌تر، قبیله‌گرایی ریشه‌دار، و تمایلات سکولاریستی بخش‌هایی از جامعه مانع از کسب پایگاه اجتماعی گسترده برای این جنبش شدند. علاوه بر این، اخوان المسلمین با مشکل ضعف در جلب اعتماد ملی روبه‌رو بود، چراکه بخش قابل توجهی از جامعه لیبی، تحت تأثیر تبلیغات رقبای سیاسی و رسانه‌های خارجی، این جنبش را به عنوان عامل بی‌ثباتی یا تحت نفوذ خارجی می‌دیدند. در سطح بین‌المللی، اخوان المسلمین تحت فشار شدید برخی دولت‌های منطقه‌ای قرار داشت. کشورهای چون مصر، امارات متحده عربی، و عربستان سعودی که با ایدئولوژی اخوان المسلمین تضاد داشتند، از طریق حمایت از رقبای این جنبش در لیبی یا اعمال فشارهای سیاسی و اقتصادی، نقش اخوان را تضعیف کردند. از سوی دیگر، ترکیه و قطر به عنوان حامیان اصلی اخوان در منطقه تلاش کردند تا از این گروه برای پیشبرد اهداف خود در لیبی حمایت کنند، اما این حمایت‌ها به دلیل تداوم بحران داخلی و رقابت‌های ژئوپلیتیکی محدودیت‌هایی داشت. عدم توانایی اخوان المسلمین در دستیابی به یک گفتمان جامع و ملی که بتواند تمامی گروه‌ها و اقشار جامعه لیبی را تحت یک چتر واحد گرد هم آورد، از دیگر ضعف‌های این جنبش بود. سیاست‌های اخوان المسلمین گاه باعث افزایش شکاف‌های موجود شد و توانایی آن در ایجاد اجماع ملی را کاهش می‌داد. در نهایت، نقش اخوان المسلمین در دوران پساقذافی، بازتابی از تناقضات و پیچیدگی‌های بحران لیبی است. این جنبش نتوانست به یک نیروی مسلط در صحنه سیاسی تبدیل شود و نه کاملاً از معادلات قدرت کنار گذاشته شد. آینده اخوان المسلمین در لیبی بستگی به توانایی آن در تطبیق با شرایط متغیر داخلی، بازسازی اعتماد عمومی، و مدیریت روابط با بازیگران

منطقه‌ای و بین‌المللی دارد. از این رو، اخوان‌المسلمین همچنان بخشی از معادله قدرت لیبی باقی خواهد ماند، اما اینکه آیا می‌تواند نقشی پایدارتر و مؤثرتر ایفا کند، به میزان سازگاری آن با واقعیت‌های پیچیده لیبی و ایجاد ائتلاف‌های سیاسی مؤثر بستگی دارد. این مسئله به‌طور مستقیم به ظرفیت این جنبش برای تحول در گفتمان و راهبردهای سیاسی خود مرتبط است.

References

- Akbari, H., Fili, I., Khadem Daghiq, A.H. (2021). *Pathological Analysis of the Popular Uprising in Libya*. Tehran: National Security Quarterly. [In persian]
- Dehghani Firouzabadi, J., & Mohseni, S. (2012). Causes and Factors of Islamic Awakening in the Middle East and North Africa (Case Study of Tunisia, Egypt, Libya and Yemen). *Journal of Defense Policy*, 80, 121-91.[In persian]
- Eljarh, M. (2015). *The Muslim Brotherhood in Libya: Resilience and Political Marginalization*. Atlantic
- Hosseini, S. M., Valizadeh, A., & Fattahi, H. (2022). *Perspectives on Russian and Turkish Mapping in Libya: From Competition to Cooperation*. Tehran: Journal of Defense Policy [In persian]
- Khajeh Sarvi, G., Farhadi, A., & Qamarian, N. (2012). *Islamic Awakening and Islamist Currents; (Investigating the Causes of Islamist Tolerance and Violence in the Two Countries of Libya and Egypt During the Developments of 2011)*. Tehran, Quarterly Journal of Political Research in the Islamic World, Issue 3 [In persian]
- Lacher, W. (2014). *Libya's Islamists and the Political Landscape Post-2011*. Small Arms Survey. Geneva: Graduate Institute of International and Development Studies.

- Mostafavi Fard, H., & Emadan, H. (2018). *Salafism in the Ideological and Theological Thought of the Muslim Brotherhood*. Tehran, Quarterly Journal of Islamic Philosophy and Theology, Aye-ye-Marafet, Shahid Beheshti University. [In persian]
- Mousavi, M., Bagheri, M., & Mousavi, M.R. (2013). Causes and Roots of the Uprising of the People of Libya and Yemen. *Quarterly Journal of Political Science*, 23, 197-221.[In persian]
- Pargeter, A. (2016). Libya's Transition: *The Role of Islamist Groups in Political Turmoil*. *Mediterranean Politics*, 21(1), 26–47
- Rekabian, R., & Mohammadnia, M. (2019). *Political Science Journal - Baqir-ul-Uloom University (AS)*, 91, 133-159 [In persian]
- Rud Mojeni, M. (2021). Turkey's Foreign Policy Strategy in the Libyan Crisis: Strengthening the Brotherhood Model, Economic Interests, or Regional Balance. *Foreign Policy Quarterly*, 2, 63-84[In persian]
- Tabatabaei, A. (2019). The Security Council and Military Intervention in Libya: Protecting Civilians and Establishing a No-Fly Zone. *Private Law Quarterly*, 16, 185-206 [In persian]
- Wehrey, F. (2014). The Muslim Brotherhood and the Post-Qaddafi Political Transition in Libya. *Middle East Journal*, 68(3), 318–336. DOI
- Zaki, Y., Karimi, H., Ghalibaf, M.B, Etaat, J. (2019). The Muslim Brotherhood and Its Territorialization in the Political Geography of the Islamic World. *Quarterly Journal of Human Geography Research*, 51, 823-797. [In persian]
- Zibai, M. (2019). A Comparative Study of the Unrest in Yemen and Libya: The Role of Weak States. *Bi-Quarterly Journal of Political Sociology of the Islamic World*, 7, 1.[In persian]